

Політико-правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні

Олена Проскуріна,
кандидат політичних наук,
докторант Інституту журналістики
Національного університету ім. Т. Шевченка

В останній чверті XX століття людство вступило в нову стадію розвитку: настала епоха інформаційного суспільства. Японський вчений Йонезі Масуда задовго до цього прорікав такий перебіг подій. Але його ідеї не мали тоді підтримки. Та невдовзі інформаційна революція сталася, внаслідок чого почалося формування інформаційного суспільства, інформаційної культури.

Інформаційне суспільство: теорія і реальність

Ця публікація, не претендуючи на повне висвітлення теми, має на меті проаналізувати політичні перспективи й правовий стан розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Нині можна впевнено говорити, що ми переживаємо переломний період розвитку цивілізації. Висновок В. Вернадського про превалювання у XX столітті загальнопланетарного розуму стає у XXI столітті реальністю: техногенну діяльність людства можна порівняти з найгрізнішими геологічними процесами [1].

У 1970-і роки доктрина постіндустріального (інформаційного) суспільства стала однією з панівних у західній соціології. Термін „інформаційне суспільство”, введений в науковий обіг на початку 1960-х, фіксує одну з найважливіших характеристик суспільства, об’єднаного єдиною інформаційною мережею. Розвиток інформаційних технологій у 1980-і, а особливо в 1990-і роки, почав визначати економічний потенціал будь-якої держави.

Основу теорії інформаційного суспільства заклали Д. Белл, Т. Стоуньєр, А. Турен, У. Дайзард, Е. Тоффлер. Саме в їхніх фундаментальних працях 1970-х – 1980-х років було окреслено основні риси цього суспільства („третя хвиля” за Е. Тоффлером) [2].

Інформаційне суспільство – соціологічна й футурологічна концепція, де основним фактором суспільного розвитку є виробництво й використання науково-технічної та іншої інформації. Нині футурологи, політологи, філософи, історики дискутують, чи є це суспільство різновидом постіндустріального суспільства, а чи новою фазою історичного розвитку передових країн [3].

Так, Д. Белл основними ознаками нового суспільства вважає перетворення теоретичних знань на джерело інновацій та визначальний фактор політики. Це суспільство, у якому панує сервісна економіка, причому швидко зростає кількість працівників сервісу в системі охорони здоров'я, освіти, управління [4]. Р. Інглегарт зазначає, що „в Сполучених Штатах, Канаді й Західній Європі значна частина робітників працює сьогодні поза фабричними стінами. Багато людей уже не живуть у механістичному середовищі, а проводять більшість свого виробничого часу в спілкуванні з людьми й символами. Зусилля людини все менше сьогодні зосереджуються на виробництві матеріальних товарів, натомість акцент робиться на комунікації й опрацюванні інформації, причому найважливішою продукцією виступають інновації та знання” [5, с. 259].

Отже, основним об'єктом людської діяльності стає обмін інформацією. Вільна її циркуляція в суспільстві дозволяє їй стати найважливішим фактором економічного, національного та особистісного розвитку.

Е. Тоффлер формулює основні принципи „коду” нової цивілізації (протиставляючи їх принципам індустріальної цивілізації – „другої хвилі”): **дестандартизація, деспеціалізація, десинхронізація, деконцентрація, демаксимізація, децентралізація**. Ці принципи характерні для всіх сфер, на які Е. Тоффлер поділяє суспільство: техносфери, соціосфери та інфосфери – системи виробництва й розподілу інформації. Вважаючи, що цивілізація, яка нині народжується, суперечить старій традиційній індустріальній цивілізації, вчений зазначає, що вона є одночасно і високотехнічною і антиіндустріальною. Інформаційне суспільство („третя хвиля”) породжує нові інститути, відносини, цінності – те, що Е. Тоффлер називає новим ладом життя. Інформаційна цивілізація радикально перетворює соціокультурний простір, формуючи інформаційну культуру. Це поняття досить багатогранне і використовується в різних значеннях. Наприклад, говорячи про інформаційну культуру когось чи чогось, про культуру інформації тощо, автор вживає цей термін у широкому смислі, розуміючи культуру інформаційного суспільства.

Відтак, на думку автора, таке суспільство – це не просто суспільство, де широко використовується обчислювальна техніка й розвиваються вищі технології, відбувається перебудова соціальних структур і трансформується геополітична обстановка. За такої умови ми можемо назвати людське суспільство інформаційним, оскільки перед людством

постала перспектива вироблення спільних рішень для всіх. Необхідний колективний регулятор, який випрацює альтернативні шляхи розвитку. Мабуть, виконання цих функцій Колективним Розумом означатиме вступ людства в інформаційне суспільство [6, с. 126 – 127].

Отже, новий сценарій світового розвитку формує свою систему цінностей, а цінності санкціонують той чи інший тип діяльності і притаманні йому цілі. У цьому зв'язку питання про стратегію розвитку трансформується в проблему цінностей: яким чином вони мають трансформуватися, аби можна було подолати глобальні кризи, що невинно наростають? Щоб вирішити це питання, потрібно розглянути типи цивілізаційного розвитку. Це важливо для розуміння як глобальних тенденцій світового розвитку, так і майбутнього цивілізаційного розвитку України.

Свого часу А. Тойнбі визначив і описав 21 цивілізацію (пізніше він скоротив їх до 13), які існували в історії людства. При всьому розмаїтті в цілому їх можна поділити на два типи – традиціоналістські й техногенні [7].

Техногенна цивілізація з'явилась у європейському регіоні приблизно в XVI столітті. Народилась ця культура внаслідок двох мутацій традиційних культур: культури античного полісу й культури європейського християнського Середньовіччя. Їх синтез сформував ядро системи цінностей, на яких ґрунтується техногенна цивілізація. Техніко-технологічний прогрес став фундаментом її розвитку.

Необхідно відразу зазначити, що часто цей техніко-технологічний прогрес протягом життя одного покоління змінював предметне середовище, у якому жила людина, а разом з тим змінювався й тип соціальних комунікацій, відносин людей, соціальні інститути. Причому динамізм техногенної цивілізації різко контрастує з консервативністю традиційних суспільств, де види діяльності, їх засоби й цілі змінюються дуже повільно, іноді протягом століть. Саме техногенна культура створила систему цінностей, які заклали основу інформаційного суспільства. Вважаємо, що базисні цінності життєвих смислів і світоглядних орієнтирів цієї культури концентровано можна виразити таким чином:

- розуміння людини як діяльної істоти, котра протистоїть природі й призначення якої полягає в перетворенні природи та підкоренні її своїй владі;
- розуміння людської діяльності як процесу, спрямованого на перетворення об'єктів і підкорення їх собі;
- перетворення світу як домінуючий фактор техногенної культури, причому креативні перетворення поширюються не лише на природні, але й на соціальні об'єкти, які стають предметами соціальних технологій;
- розуміння природи як неорганічного світу, репрезентованого матеріалами й ресурсами для людської діяльності;

- цінність активної, суверенної особистості, пріоритет ідеалу вільної індивідуальності, автономної особистості, яка вписується в різні соціальні спільноти, маючи рівні права з іншими;
- пріоритети індивідуальних свобод і прав людини, яких не знали традиційні культури;
- особливе місце посідає цінність інновацій і прогресу, інновації стають головною цінністю;
- пріоритет цінності науки, наукова раціональність стає домінантою в системі людського знання;
- особливе розуміння влади й сили: не тільки влада людини над людиною, але й влада над об'єктами, на які спрямовані силові впливи задля панування над ними, причому сюди включають не лише природні, а й соціальні системи;
- соціальний прогрес розглядається як позитивна діяльність людини, обумовлена знанням законів зміни об'єктів.

Вважаємо, що спадковість системи цінностей переходу до інформаційного суспільства здійснюється через ідеали творчої особистості, прав людини, ідеал наукової раціональності. Такі ж цінності, як споживацьке ставлення до природи, ідеал діяльності, яка ґрунтується на силовому, насильницькому перетворенні тощо, зумовило глобальні проблеми сучасності і втратило перспективу.

У зв'язку з цим варто з'ясувати, яке місце посідає Україна у світовому інформаційному просторі.

Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні

Українська самобутність визначається, на нашу думку, симбіозом двох різних культур і відповідних їм способів життя. Це пов'язано, передусім, зі значними модернізаційними процесами, впливом західного і східного досвіду на українське традиційне суспільство. Така взаємодія мала як позитивний, так і негативний вплив, породжуючи водночас непересічні здобутки в науці й культурі. Позитивним було те, що ми запозичили технології Заходу, елементи культури, а негативним – що Україна не могла упродовж тривалого часу сформувати хоча б елементи громадянського суспільства. Такий стан справ не дозволяв Україні увійти в русло прискореного, динамічного розвитку, яким прямував технологічно орієнтований Захід.

Таким чином, усі перетворення, що відбувались у нас, мали переважно характер „модернізації навздогін”, і це не давало можливості вчасно вписуватися в новий цикл, що означився в 1970-і роки на Заході і Сході. У цей час у передових країнах успішно розвивалася науково-технічна революція, яка й створила реальні фактори для переходу до інформаційного суспільства. Ми, будучи суспільством закритого типу, суспільством ідеологічного контролю над справами й думками, виявились

несприйнятливими до нових інформаційних технологій, були суспільством, яке можна визначити як антипод суспільству інформаційному, хоча в принципі мали можливості не стати такими.

Україна має необхідний історичний та й сучасний досвід для розвитку інформаційного суспільства. Зокрема, ще на початку 1950-х років у нас було створено третій у світі комп'ютер (після США та Великобританії), сформовано всесвітньо відому школу кібернетики й обчислювальної техніки під керівництвом академіків С. Лебедева і В. Глушкова, започатковано наукові напрями (штучний інтелект, багатопроекторні електронні обчислювальні машини, теорія самоорганізації, системний аналіз тощо), завдяки яким світова кібернетика піднялася на новий якісний рівень [8].

Спочатку проголошена в СРСР перебудова, а потім розбудова української державності обумовили те, що перед нами постала проблема власного пошуку культурних, ціннісних основ життя.

На жаль, доводиться констатувати, що в ході сучасних реформ Україна втратила певну частку свого **інтелектуального й культурного потенціалу**. Наша країна стала джерелом дешевої робочої сили для розвинутих країн Заходу й Сходу. В **економічному плані** це проявилось у занепаді власних багатоманітних наукомістких виробництв, в односторонньому гіпертрофованому розвитку паливно-енергетичного комплексу, відпливі капіталу за кордон, зростанні державного боргу й фінансової залежності країни від транснаціональних компаній і банків. У **політичній і соціальній сфері** спостерігається домінування компрадорської буржуазії, її пряма чи тіньова влада, часті кризи політичної системи, подальша диференціація доходів, низькооплачувана праця. У **духовному плані** – засилля західної низькопробної масової культури.

Сучасний період України пов'язаний з пошуком стійкого руху до інформаційного суспільства, до початку постіндустріальної цивілізації. Проблема цінностей сьогодні стає головною в пошуках нових стратегій цивілізаційного процесу для України. Сценарій цього руху передбачає вироблення нової стратегії реформ, що сьогодні й відбувається.

Можливості трансформації, мабуть, лежать більше в площині внутрішнього розвитку нашого суспільства. Тому сьогодні важливо виявити точки прояву нових цінностей, які можуть змінити колишню стратегію розвитку соціуму. Для цього необхідні не лише політичні умови, а й належне правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства. У цій царині намітився певний прогрес. 1998 року було зроблено один з важливих кроків: прийнято Закон України „Про Концепцію Національної програми інформатизації”, зміни й доповнення до якого внесено 2001 року. Було визнано, що загальна ситуація в галузі інформатизації не може бути визнана задовільною, і не лише через кризові явища в

економіці, але ще й тому, що рівень інформатизації українського суспільства порівняно з країнами Заходу становить лише 2 – 2,5 %. Відзначено також технічне відставання телекомунікаційних систем, мереж передачі даних тощо [9; 10].

Згаданий Закон визначив шляхи національної програми інформатизації, а також стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Національна програма включає: Концепцію Національної програми інформатизації; сукупність державних програм з інформатизації; галузеві програми та проекти інформатизації; регіональні програми і проекти інформатизації; програми та проекти інформатизації органів місцевого самоврядування [10].

Національна програма інформатизації формується з врахуванням довгострокових пріоритетів соціально-економічного, науково-технічного, національно-культурного розвитку країни та світових досягнень у сфері інформатизації й спрямована на розв'язання найважливіших загальносуспільних проблем (забезпечення розвитку освіти, науки, культури, охорони довкілля та здоров'я людини, державного управління, національної безпеки і оборони, демократизації суспільства) та створення умов для інтеграції України у світовий інформаційний простір [9; 10].

Серйозним правовим кроком у розвитку інформаційного суспільства стала Постанова Верховної Ради України „Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства”, у якій було рекомендовано Кабінету Міністрів України під час підготовки програм його діяльності, а також вироблення проектів державних програм економічного і соціального розвитку країни та проектів законів про Державний бюджет України на 2007 рік і наступні роки, інших проектів законів України, прийнятті нормативно-правових актів, які стосуються питань розвитку інформаційного суспільства, враховувати рекомендації, зауваження та пропозиції, висловлені учасниками парламентських слухань [8].

Замість висновків

Наше суспільство вступило в смугу правового вирішення розбудови інформаційного суспільства. Однак нам належить ще дуже багато попрацювати у цій сфері. Насамперед – розробити національну стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні та план дій з її реалізації; включити основні питання з розбудови інформаційного суспільства до програм діяльності Кабінету Міністрів, проектів державних програм економічного й соціального розвитку країни; забезпечити комп'ютерну грамотність населення, передусім шляхом створення освітньої системи,

Олена Проскуріна

орієнтованої на використання нових інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні всебічно розвиненої особистості; створити національну інформаційно-комунікаційну інфраструктуру та досягти інтеграції її із світовою інфраструктурою.

Україні необхідно вдосконалити інформаційне законодавство, привести його у відповідність з правилами, визначеними міжнародно-правовими актами; розробити концепцію інформаційного законодавства, яка регулюватиме послідовність підготовки відповідних нормативно-правових актів, їх склад та змістові вимоги до цих документів, пропозиції щодо внесення змін до цивільного, адміністративного й кримінального законодавства, пов'язаних з урахуванням особливостей розвитку інформаційного суспільства. Необхідно також створити Інформаційний кодекс.

Тільки в цьому випадку не буде втрачено історичної перспективи. Тільки сценарій, який передбачає вироблення нової стратегії українських реформ, що містили б зміну ідеалів споживчого суспільства на систему цінностей, у якій би превалював престиж духовної й інтелектуальної сфери, дасть нам шанс не опинитися у хвості історичного розвитку.

Література:

1. **Вернадский В. И.** Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991.
2. **Тоффлер Э.** Третья волна: Пер. с англ. – М.: ООО „Изд-во АСТ”, 1999.
3. Новая технократическая волна на Западе. / Под ред. М. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986.
4. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. – М.: Academia, 1999.
5. **Инглегарт Р.** Культурный сдвиг в зрелом индустриальном обществе. // Новая постиндустриальная волна на западе. – М., 1999.
6. **Проскуріна О. О.** Інформаційне суспільство: можливості і політико-культурна реальність становлення в Україні. // Грані. – 2005. – №1.
7. **Тойнби А. Дж.** Постижения истории: Пер. с англ. / Сост. А. П. Огурцов. – М.: Прогресс, 1991.
8. Постанова Верховної Ради України „Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні”. – Київ, 1 грудня 2005 року, №3175-IV. – Ліга БізнесІнформ.
9. Закон України „Про Концепцію Національної програми інформатизації”. – Київ, 4 лютого 1998 року, №75/98ВР. – Ліга БізнесІнформ.
10. Закон України „Про Національну програму інформатизації. Із змінами й доповненнями, внесеними Законом України від 13 вересня 2001 року № 2684-III”. – Ліга БізнесІнформ.